

اعتباریابی و رواسازی آزمون جهت‌گیری مذهبی در دانش‌آموزان دبیرستانی

حمید مهدی‌زاده

دانشجوی دکترای روان‌شناسی جامعه‌المصطفی العالمیه، ایران، قم

عضو پیوسته انجمن روان‌شناسی اسلامی

amirmahdizeh@yahoo.com

حسن تقیان

دانشجوی دکترای سنجش آموزش دانشگاه تهران و عضو هیئت علمی جامعه‌المصطفی العالمیه، ایران، قم

taghian@gmail.com

مسعود آذربایجانی

دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ایران، قم

عضو پیوسته انجمن روان‌شناسی اسلامی

mazarbayejani110@yahoo.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف اعتباریابی و رواسازی آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام در نوجوانان دبیرستانی انجام شد. بدین منظور، نخست روایی محتوایی و صوری آزمون جهت‌گیری مذهبی طی مراحل گوناگون، شامل ارجاع آزمون به کارشناسان دین‌شناس دارای تخصص روان‌شناسی، مشورت با اساتید روان‌سنجی و روش تحقیق و نیز اجرای آزمایشی بررسی شد. پس از حصول اطمینان از اعتبار شکل و محتوای آزمون، آزمون جهت‌گیری مذهبی، اجرا شد. جامعه آماری این پژوهش، دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر قم (پانزده تا بیست‌ساله) بودند. ۵۷۸ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. ابزار این پژوهش عبارت بود از آزمون جهت‌گیری مذهبی و آزمون سبک زندگی اسلامی. داده‌ها، با روش تحلیل عاملی اکتشافی با شیوه تحلیل مؤلفه‌های اصلی و تحلیل مانوا تحلیل شدند. بررسی روایی محتوایی و صوری به اصلاح دو پرسش و حذف سه پرسش نامتناسب برای نوجوانان انجامید. ضریب آلفای کرونباخ آزمون برابر با ۰/۹۱ به دست آمد. تعداد عوامل در نمونه جمعیت نوجوان دارای چهار عامل است که برخلاف نسخه اصلی و اجراشده در میان بزرگسالان است که مشتمل بر دو عامل بود. این عامل‌ها

۳۴ درصد واریانس جهت‌گیری مذهبی در نوجوانان را تبیین کرد. در نتیجه تحلیل عاملی، چهارده پرسش به عنوان پرسش‌های نامناسب حذف شدند که در مجموع، پرسش‌های پرسشنامه به ۵۳ مورد کاهش یافت. روایی هم‌زمان آزمون جهت‌گیری مذهبی با آزمون سبک زندگی اسلامی نیز از طریق ضریب همبستگی پیرسون، ۰/۷۰۵ به دست آمد. با توجه به روایی عاملی، روایی همگرا و پایایی مناسب آزمون جهت‌گیری مذهبی در میان نوجوانان، استفاده از آن در پژوهش‌های مربوط به نوجوانان توصیه می‌گردد.

کلیدواژگان: جهت‌گیری مذهبی، اعتباریابی، رواسازی، سنجش دین‌داری، روان‌شناسی اسلامی.

۱. مقدمه

مذهب به عنوان پدیده‌ای روانی - اجتماعی همواره کانون توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان بوده است (بهرامی احسان، ۱۳۸۰) و متغیری مهم در زندگی افراد به شمار می‌رود که می‌توان به عنوان منبعی برای تأثیر در نفوذ باور، نگرش، رفتار و ویژگی‌های شخصیتی افراد بررسی‌اش کرد و آن را جزء جدایی‌ناپذیر تحلیل و بررسی‌های روان‌شناختی دانست. دین‌شناسان نیز معتقدند که دین و دین‌داری همزاد و همراه انسان بوده و هیچ جامعه‌ای، حتی جوامع کوچک و ابتدایی، بدون تعلقات دینی نبوده‌اند (بوبر،^۱ ۲۰۰۹، ص ۲۸).

امروزه دین‌پژوهی به شیوه علمی و با استفاده از روش‌های مرسوم در علوم اجتماعی و علوم انسانی و حتی علوم طبیعی از پیشرفته‌ترین تحقیقات رشته‌های دانشگاهی است. پس از شلایرماخر^۲ و امثال ویلیام جیمز^۳ دین‌پژوهانی چون رودلف اتو^۴، فاردر لیوو^۵ و متکلیمان و کلام‌شناسانی چون برونر^۶، بارت^۷، بولتمان^۸، تیلیش^۹، جان هیک^{۱۰} و کونگ^{۱۱} به عرصه آمده‌اند که آثار و آرایشان تأثیری

1. Buber, M.
2. Schleiermacher, F.
3. James, W.
4. Otto, R.
5. Leiv, F.
6. Brunner, E.
7. Barth, K.
8. Bultman, R.
9. Tillich, P.
10. Hick, J.
11. Kung, H.

درازدامن و دراز آهنگ بر فکر دینی و دین‌پژوهی در قرن حاضر به جای گذارده است. در این بین، دل‌بستگی و علاقه پژوهشی روان‌شناسان بزرگی چون آلپورت،^۱ یونگ^۲ و فرانکل^۳ به دین نیز درخور توجه است (آذربایجانی، ۱۳۹۳).

تحقیقات در زمینه‌های مختلف مذهبی، از جمله میزان مذهبی بودن، نیاز به مذهب، تأثیر آن بر سلامت جسمی و روانی، مقابله با تنیدگی در سطوح مختلف سنی، مراقبت‌های بهداشتی، سلامت اجتماعی و... به میزان چشمگیری افزایش یافته است؛ به گونه‌ای که امروزه ده‌ها کتاب و مجله در زمینه دین و کاربرد آن در زندگی انسان منتشر می‌شود، که از آن جمله‌اند: مجله مذهب و پزشکی (هارلی، ۱۹۸۵ به نقل از لوین،^۴ ۱۹۹۴)، روان‌درمانگری در چارچوب مذهبی (پروپست،^۵ ۱۹۸۸)، مذهب و روان‌شناسی (جونز،^۶ ۱۹۹۶)، سلامت روان، مذهب و فرهنگ (دین و همکاران، ۱۹۹۸)، روان‌شناسی مذهبی و معنوی^۷ (۲۰۰۹) و معنویت در کاربرد بالینی^۸ (میلر و اسپیری،^۹ ۲۰۱۴). رویکرد دانشمندان به این موضوع، بیانگر اهمیت روزافزون مذهب در زندگی بشر امروزی است.

واژه «جهت‌گیری مذهبی» که در این پژوهش به کار رفته، در واقع به رویکرد کلی شخص که از مذهب برگرفته است اطلاق می‌شود؛ به گونه‌ای که مجموعه‌ای از اعتقادات، اعمال و تشریفات خاص درباره موجودی متعالی (قدسی) است. جهت‌گیری مذهبی را تقریباً می‌توان معادل «دین‌داری» یا «دین‌ورزی» دانست (آذربایجانی، ۱۳۹۳) که در سطح رفتارهای ظاهری شخص نمایان می‌شود و بیانگر گرایش احتمالی فرد به یک بینش مذهبی (اسلامی) است.

مطالعات فراوانی در خارج از کشور در زمینه اندازه‌پذیر کردن جهت‌گیری مذهبی صورت گرفته است که برای نمونه می‌توان به مقیاس ابتدایی کلاسنر^{۱۰} (۱۹۶۴)، به نقل از: آذربایجانی،

1. Allport, G.
2. Jung, c.G.
3. Frankl, V.
4. Levin
5. Propst
6. Jones
7. Psychology of Religion and Spirituality
8. Spirituality in Clinical Practice
9. Lisa Miller, Len Sperry
10. Klausner

۱۳۸۰) و آزمون ۴۵ پرسشی ترستون و چاو^۱ (۱۹۳۴)، به نقل از ولف، (۱۹۹۹) به عنوان نخستین تلاش‌ها نام برد؛ اما ابداع نخستین مقیاس در این زمینه از سوی آلپورت و راس با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی»^۲ در سال ۱۹۶۷، بیش از همه موجب رشد و توسعه تحقیقات تجربی درباره نحوه رویکرد فرد به مذهب شده است؛ به گونه‌ای که شمار فراوانی از مقیاس‌های پس از آن، نظیر مقیاس گورساج و ونابل^۳ (۱۹۸۳) با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی فراسنی»^۴ بتسون و شوئنراد^۵ (۱۹۹۱) با عنوان «مقیاس جهت‌گیری مذهبی طلب»^۶ و هاگ^۷ (۱۹۷۲) با عنوان «مقیاس انگیزش مذهبی درون‌سو»^۸ در واقع تکمیل یا تعدیل‌شده مقیاس این دو پیشگام است. این آزمون در ۲۱ ماده، جهت‌گیری درونی و بیرونی را اندازه‌گیری می‌کند.

آلن و اسپلیکا^۹ (۱۹۶۷) مقیاس ۲۸ ماده‌ای را در این زمینه با عنوان «مقیاس مذهبی پایبندی توافقی»^{۱۰} ساختند. پارگامنت نیز مقیاسی را در زمینه طرف‌داری مذهبی کورکورانه در سال ۱۹۸۷ ساخت. در ادامه ریان^{۱۱} و همکاران (۱۹۹۳) مقیاسی را در درونی ساختن مذهب مسیحی ساختند. همچنین کونینگ^{۱۲} و همکاران نیز مقیاسی برای سنجش سه بعد دین‌داری (سازمانی، غیرسازمانی و دین‌داری درونی) ساختند. آدامسون^{۱۳} و همکاران (۲۰۰۰) با استفاده از مدل معادلات ساختاری در اندازه‌گیری دین‌داری، اعتبار و روایی مقیاس رفتاری دین‌داری را ارزیابی کردند. ماکبی، مانسون و گرانت^{۱۴} (۲۰۰۱) با مطالعه زمینه‌یابی و با تأکید بر رویکرد جدید، تعهد مذهبی را در میان کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها اندازه گرفتند. فردریک و پرایس^{۱۵} (۲۰۰۱) نیز با هدف بررسی رابطه

1. Thurston & Chow
2. religious orientation Scale
3. Gorsuch & Venable
4. «Age Universal» religious orientation Scale
5. Batson & Schonrade
6. Quest Religious Orientation Scale
7. Hoge
8. Intrinsic Religious Motivation Scale
9. Alen & Splika
10. Committed and consensual religion Scale
11. Ryan
12. Koeing
13. Adamson
14. Mokabee, Monson & Grant
15. Frederick & Price

تفکر خلاق و دین‌داری، ۱۴۵ دانش‌آموز (۹۵ دانش‌آموز از فرقه مذهبی مورمون و پنجاه دانش‌آموز غیرمورمون از دیگر فرقه‌های مسیحیت) را بررسی کردند. مالتبی^۱ (۲۰۰۲) به منظور کشف الگوهای عاملی پیشنهاد شده برای مقیاس ۱۲ ماده‌ای عمومی درون‌زا - برون‌زا (الگوهای ۲ عاملی و ۳ عاملی) که گورساچ و ونابل (۱۹۸۳) آن را تهیه و تدوین کرده‌اند، آنها را روی ۴۱۶۰ آزمودنی اجرا کرد. اسمیت، فاریس و دنتون^۲ پژوهشی با عنوان «شناخت دین‌داری درونی نوجوانان امریکایی و نگرش‌های آنان نسبت به بیگانگی با مذهب» انجام دادند. اسکیارا و گیوشو^۳ (۲۰۰۳) با هدف بررسی جهت‌گیری مذهبی و رشد هویت نژادی سفیدپوستان ۲۳۳ دانشجوی دانشگاه را در جنوب شرقی ایالات متحده آمریکا مورد مطالعه و بررسی قرار دادند. جکسون و فرانسس^۴ (۲۰۰۴) به پیش‌بینی نگرش درباره دین در زمینه سه متغیر وابسته در دین‌داری (شرکت در کلیسا، میزان دعا کردن و اهمیت کلیسا) از روی میزان اضطراب و تکانشی بودن پرداختند. کشیر^۵ (۲۰۰۴) برای عملیاتی ساختن مفهوم معنویت و دین‌داری، دو پرسشنامه معنویت و دین‌داری را ترکیب کرد و به کار گرفت و سپس رابطه این دو متغیر را با مکان کنترل ارزیابی کرد. ساهین^۶ و فرانسس (۲۰۰۲) در انگلستان با یک گروه نمونه مسلمان ۳۸۱ نفری که سن آنها بین شانزده تا بیست سال بود، اقدام به ساخت مقیاس نگرش به اسلام کردند. این مقیاس دارای ۲۳ ماده است که عواطف مسلمانان را نسبت به اعمال و باورهای دینی ارزیابی می‌کند. ابوری^۷ (۲۰۰۸) با استاد راهنمایی پارگامنت در پایان‌نامه دکترای خود با انجام مصاحبه با ۳۴۰ نفر مسلمان و بررسی پیشینه دینی و علمی اسلام، مقیاس روان‌شناختی دین‌داری اسلامی^۸ را طراحی کرد. تان و گل (۲۰۰۸) پرسشنامه دین‌داری یهودی - مسیحی را بر اساس خزانه پرسش‌های یونگ (۱۹۷۶) درباره باورها و اعمال دینی یهودیان و مسیحیان ساختند. سیرین و همکاران (۲۰۰۸) نیز مقیاس اعمال دین‌داری را بر اساس مطالب دین اسلام ساختند. ویلیامز (۲۰۱۰) پایایی همسانی درونی شاخص‌های جدید (۲۷ آیتم) جهت‌گیری مذهبی را در بین نمازگزاران کلیسای جامع در انگلیس بررسی کرده است.

1. Maltby
2. Smith, Faris & Denton
3. Sciarra & Gushue
4. Jackson & Francis
5. Cheshire
6. Sahin
7. Abu Raiya
8. Psychological Measures of Islamic religiousness (PMIR)

لسلی و همکاران^۱ (۲۰۱۶) این شاخص‌ها را بین نوجوانان کانادایی باپتیستی^۲ اجرا و اعتباریابی نموده‌اند.

برای اندازه‌پذیر کردن جهت‌گیری مذهبی در ایران نیز پژوهش‌هایی انجام شده است. این پژوهش‌ها بر اساس سال انجام پژوهش عبارت‌اند از: علوان‌آبادی (۱۳۵۲)؛ گلریز (۱۳۵۳)؛ سراج‌زاده (۱۳۷۵)؛ آریین (۱۳۷۸)؛ باقری، خسروی و اسکندری (۱۳۷۸)؛ جانبرزگی (۱۳۷۸)؛ خدایاری فرد و همکاران (۱۳۷۸)؛ گلزاری (۱۳۷۸)؛ بهرامی (۱۳۸۰)؛ طالبان (۱۳۷۸)؛ طالبان (۱۳۷۹)؛ خدائپناهی و خوانین‌زاده (۱۳۷۹)؛ اکبری و پارسا (۱۳۷۹)؛ رجب‌زاده (۱۳۷۹)؛ آذربایجانی (۱۳۸۰)؛ نیکخواه (۱۳۸۰)؛ معتقد لاریجانی (۱۳۸۱)؛ شریفی (۱۳۸۱)؛ چلبیانلو و عزیزی (۱۳۸۲)؛ طالبی (۱۳۸۲)؛ غضنفری و زکی (۱۳۸۲)؛ منطقی (۱۳۸۳)؛ شجاعی‌زند (۱۳۸۵)؛ تبریزی و همکاران (۱۳۸۸) خدایاری فرد و همکاران (۱۳۸۸) و محبوبی (۱۳۹۴).

با مطالعه دقیق‌تر پژوهش‌های یادشده مشاهده می‌شود که بیشتر این پژوهش‌ها در تهیه و تدوین مقیاس دین‌داری از الگو و مدل‌های غیراسلامی و عمدتاً از مدل گلاک و استارک (۱۹۶۵) و یا آلپورت (۱۹۶۷) بهره گرفته و کمتر به متون و منابع اسلامی رجوع کرده‌اند. همچنین تاکنون هیچ‌یک از پژوهشگران ابراری بر اساس مبانی نظری اسلامی نساخته‌اند. از این رو آذربایجانی (۱۳۸۰) پژوهشی را در زمینه ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام در جامعه دانشجویان انجام داده که تا حدی توانسته است این خلأ را پر کند. مزیت این مقیاس بر مقیاس‌های دینی پیش از آن، نگاه نسبتاً جامع به مؤلفه‌های دین‌داری است که عبارت‌اند از: روابط انسان و خدا، انسان و آخرت، اولیای دین، انسان و دین، بدن و قوای زیستی، امور اقتصادی، روابط اجتماعی، خانواده، انسان و طبیعت و سرانجام اخلاق فردی. از جمله محدودیت‌ها و نقایص پژوهش نیز می‌توان به نقایص روش‌شناختی از جمله عدم استفاده از روش تحلیل عاملی که تنها روش آماری معتبر برای تشخیص عامل‌های موجود در پرسشنامه است و در عوض استفاده از همگونی بر اساس آلفای کرونباخ جهت تعیین خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه اشاره کرد.

با اذعان به لزوم ساخت این آزمون برای جمعیت مسلمانان و اهمیت کاربرد آن، از طرفی آذربایجانی (۱۳۸۰) در بخش‌های مختلف کتاب تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام بر عدم اختصاص محتوای آزمون به گروه سنی خاصی تأکید کرده است (آذربایجانی،

1. Leslie J. Francis, Bruce G. Fawcett, Mandy Robbins and Dale Stairs.

۲. باپتیست یا تعمیددهنده نام شاخه‌ای از مسیحیت است که به پیروان آن، تعمیدیدون گفته می‌شود (لسلی، ۱۳۸۹).

۱۳۹۳، ص ۱۴۵، ۲۰۲، ۳۰۰) و از طرف دیگر پایایی^۱ و روایی^۲ این آزمون فقط در دانشجویان کارشناسی (بیست تاسی ساله) بررسی شده است. لذا نتایج آن قابل تعمیم به دوره نوجوانی نیست؛ حال آنکه نوجوانان و سلامت روانی آنان، مسئله‌ای بسیار حیاتی و مورد وثوق دیدگاه جهانی است (بلوم، ۲۰۰۴). آمارها نشان می‌دهد که بزرگ‌ترین نسل نوجوانان از نظر تعداد، مربوط به عصر حاضر است. ایران با بیش از چهارده میلیون نوجوان ده تا نوزده ساله یکی از جوان‌ترین جوامع دنیا به شمار می‌آید (مرکز آمار، ۱۳۹۵). بنابراین فقدان یک ابزار بومی، دینی و قابل اعتماد در زمینه سنجش جهت‌گیری مذهبی نوجوان کاملاً محسوس است. در نتیجه با در نظر گرفتن نکات یادشده و همچنین با توجه به اینکه التزام دینی که برخاسته از جهت‌گیری دینی است، تأثیری قوی بر دیگر جنبه‌های زندگی نوجوانان از جمله کاهش رفتارهای انحرافی و افزایش سلامت روان دارد (هود، هونسبرگر و گرساچ، ۲۰۰۳، ص ۱۷۱)، لزوم انجام این تحقیق در راستای سنجش و زمینه‌سازی برای ارتقای دین‌داری در دوره نوجوانی برای ما آشکار می‌شود. براین اساس این پرسش مطرح می‌شود که آیا «آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام» از پایایی و روایی قابل قبولی برای سنجش جهت‌گیری مذهبی بر مبنای اسلام در نوجوانان دبیرستانی برخوردار است؟

۲. روش

جامعه آماری این پژوهش را دانش‌آموزان دبیرستان‌های شهر قم (۱۵-۲۱ سال) تشکیل می‌دهند. بر اساس آمار به‌دست‌آمده از آموزش و پرورش استان قم، حجم جامعه دبیرستان‌های قم در سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳، ۶۱۴۶ نفر است.

درباره حجم نمونه لازم برای تحلیل عاملی اختلاف نظر وجود دارد. کامری (۱۹۷۳)، به نقل از هومن، (۱۳۹۵، ص ۱۲۸) معتقد است که حجم نمونه صد نفری برای تحلیل عاملی ضعیف، دو صد نفری نسبتاً مناسب، سی صد نفری خوب، پانصد نفری بسیار خوب و هزار نفری عالی است. از این رو حجم نمونه بر اساس میزان مورد نیاز تحلیل عاملی مناسب، نمونه ۵۷۸ نفری (۲۹۶ دختر و ۲۸۰ پسر) در نظر گرفته شد. در این پژوهش از نمونه‌برداری خوشه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شده و دو ابزار به کار رفته است:

۱-۲. آزمون جهت‌گیری مذهبی

مقیاس جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، توسط آذربایجانی (۱۳۸۲) تهیه شده است. پرسشنامه نهایی آن، مشتمل بر هفتاد پرسش و دارای دوزیر مقیاس عقاید-مناسک و اخلاق است. مواد پرسشنامه پس از بررسی اجمالی ادیان جهان و بررسی تفصیلی دین اسلام (آیات قرآن و روایات)، بر اساس این نظریه که ایمان، مفهوم محوری دین‌داری است و در سه بخش باورها، اخلاقیات و مناسک عملی تجلی می‌یابد، استخراج شده است (آذربایجانی، ۱۳۸۲).

خرده‌مقیاس‌های پرسشنامه

۱. خرده‌مقیاس عقاید-مناسک (R1): زیرمقیاس نخست، مشتمل بر ۴۳ ماده دارای ضریب آلفای ۰/۹۴۷ به وسیله ۳۰۲ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل «عقاید-مناسک» (R1) را می‌سنجد. ضریب همبستگی هر ماده با مجموعه پرسشنامه عامل (R1) (از ۰/۳۲۴ تا ۰/۷۴۰) و نیز ضریب آلفای R1 در صورت حذف هر ماده (از ۰/۹۴۴ تا ۰/۷۴۰) به دست آمده است (آذربایجانی، ۱۳۸۲):

۲. خرده‌مقیاس اخلاق (R2): زیرمقیاس دوم مشتمل بر ۲۷ ماده با ضریب آلفای ۰/۷۹۳ به وسیله ۳۲۱ نفر آزمودنی پاسخ داده شده و عامل «اخلاق» (R2) را می‌سنجد. ضریب همبستگی هر پرسش با نمره کل مقیاس عامل R2 (۰/۱۷۲ تا ۰/۴۴۷) و ضریب آلفا مقیاس در صورت حذف هر ماده (۰/۷۷۹ تا ۰/۷۹۳) را نشان می‌دهد.

آذربایجانی (۱۳۸۲) در گزارش خود ضریب آلفای کرونباخ عامل R1 را معادل ۰/۹۴۷ و R2 را معادل ۰/۷۹۳ گزارش کرده است. گزارش وی ضریب آلفای کرونباخ کل را معادل ۰/۹۳۶ نشان می‌دهد. برای بررسی روایی آزمون، از روایی سازه استفاده شده است. گزارش آذربایجانی (۱۳۸۲) درباره روایی سازه بیانگر این است که بر اساس نتایج به دست آمده، درباره عامل R1، هر سه گروه، دوهو تفاوت معنادار دارند (در سطح معناداری $\alpha = 0/001$). درباره عامل R2 تفاوت معناداری مشاهده نمی‌شود. همچنین در بررسی روایی محتوایی مقیاس، از راه جمع‌آوری نظرات کارشناسان اسلامی، میزان آن ۰/۷۷۵ به دست آمد (آذربایجانی، ۱۳۸۲).

روش نمره‌گذاری به این شیوه است که در پاسخنامه برای هر پرسش از یک تا چهار نمره در نظر گرفته شده است. در نتیجه اگر برای هر مؤلفه یا برای هر فرد یک پیوستار در نظر گرفته شود، ممکن است نمره‌ای بین یک تا چهار را به دست آورد، بسته به اینکه در پاسخ به هر پرسش، کدام یک از گزینه‌های چهارگانه کاملاً مخالفم (۱)، تا حدودی مخالفم (۲)، تا حدودی موافقم (۳) و کاملاً موافقم (۴) انتخاب شود. برای مثال، اگر آزمودنی در پاسخ به پرسشی مناسب‌ترین گزینه

را انتخاب کرده، نمره وی در آن پرسش، چهار خواهد بود. کمترین نمره ممکن برای یک آزمودنی در این آزمون برابر با ۷۰ است و بیشترین آن، برابر ۲۸۰ است.

۲-۲. آزمون سبک زندگی اسلامی (ILST-75)

آزمون سبک زندگی اسلامی، که در سال ۱۳۸۸ توسط کاویانی ساخته شده، مقیاسی برای سنجش سبک زندگی یک فرد مسلمان است (کاویانی، ۱۳۸۸). این آزمون در دو قالب بلند (۱۳۵ پرسشی) و کوتاه (۷۵ پرسشی) تهیه شده است. قالب بلند دارای ده مؤلفه، و قالب کوتاه از نه مؤلفه درهم تنیده برخوردار است. آزمودنی در صورت پاسخ‌گویی، در قالب کوتاه نمره خامی بین ۷۵ تا ۳۰۰ را دریافت خواهد کرد. در این پژوهش از قالب کوتاه آزمون سبک زندگی اسلامی استفاده شده است. این آزمون دارای نه خرده‌مقیاس است. این خرده‌مقیاس‌ها عبارت‌اند از: ۱. خرده‌مقیاس روشن‌فکری منفی، ۲. خرده‌مقیاس اجتماعی، ۳. خرده‌مقیاس نوع‌دوستی، ۴. خرده‌مقیاس لذت‌خواهی، ۵. خرده‌مقیاس کم‌همتی، ۶. خرده‌مقیاس عبادی، ۷. خرده‌مقیاس ویژگی‌های درونی، ۸. خرده‌مقیاس دنیاخواهی و ۹. خرده‌مقیاس گناهکاری (کاویانی، ۱۳۸۸).

کاویانی برای بررسی روایی‌سازه و ساختار عاملی آزمون سبک زندگی اسلامی از تحلیل عاملی اکتشافی با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و با چرخش اولیمن بر روی داده‌ها استفاده کرده است. برای اینکه مشخص شود که همبستگی بین متغیرهای آزمون در جامعه برابر صفر نیست، از آزمون کروییت بارتلت استفاده شد. آزمون بارتلت برابر ۲۱۶۷۲/۰۹۵ می‌باشد که در سطح آلفای ۰/۰۰۱ $P \leq 0$ معنادار بود. سپس با چرخش اولیمن، عامل‌هایی که دارای مقادیر ویژه بالاتر از یک بودند انتخاب شدند. براین اساس اطلاعات نه عامل استخراج شده جمعاً ۳۶/۵۰۸ درصد واریانس سبک زندگی اسلامی را تبیین می‌کند. پایایی^۱ پرسشنامه سبک زندگی اسلامی (قالب کوتاه)، به شیوه همسانی درونی (آلفای کرونباخ) برای کل پرسشنامه فرم کوتاه ۰/۷۱ است.

برای بررسی روایی و پایایی آزمون جهت‌گیری مذهبی مراحل مختلفی طی شده است که به اختصار به آنها اشاره می‌کنیم:

الف) ارجاع به متخصصان برای بررسی روایی محتوا

پرسشنامه اولیه همراه با یک پرسشنامه شش پرسشی که هر پرسش دارای پنج میزان خیلی کم،

کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد است، به منظور سنجش اعتبار محتوایی و صوری به دوازده نفر از متخصصان روان‌شناس دین‌شناس ارائه شد.

همچنین به منظور اطمینان از اینکه مهم‌ترین و صحیح‌ترین محتوا (ضرورت پرسش) انتخاب شده است، از شاخص نسبت روایی محتوا^۱ (CVR) و برای اطمینان از اینکه آیتم‌های ابزار به بهترین نحو جهت اندازه‌گیری محتوا طراحی شده، از شاخص روایی محتوا^۲ (CVI) استفاده شد. برای تعیین روایی، پرسشنامه به دوازده نفر از کارشناسان ارائه، و از آنان خواسته شد که درباره هر یک از هفتاد پرسش ابزار، به سه طیف آیتم «ضروری است»، «مفید است اما ضروری نیست» و «ضرورتی ندارد» پاسخ دهند. پاسخ‌ها بر اساس فرمول CVR محاسبه شد. بدین ترتیب امتیاز ۶۷ آیتم از عدد جدول لاوشه (۰/۶۲) بزرگ‌تر بود. بنابراین حاکی از آن بود که وجود پرسش‌های مربوطه با سطح معناداری آماری قابل قبول ($p < 0.05$) در این ابزار ضروری و مهم است.

پس از تعیین و محاسبه CVR، برای محاسبه CVI از آنان خواسته شد که درباره هر یک از هفتاد پرسش، نظر خود را درباره سه معیار زیر بر اساس طیف لیکرتی پنج قسمتی بیان کنند: «مربوط یا اختصاصی بودن»، «سادگی و روان بودن» و «واضح یا شفاف بودن». سپس با استفاده از فرمول CVI شاخص روایی محتوا محاسبه شد. نتایج حاکی از آن بود که ۶۷ پرسش، نمره CVI بالاتر از ۰/۷۹ داشته‌اند و لذا مناسب تشخیص داده شدند.

ب) اجرای آزمایشی

برای روایی و ویژگی‌های ظاهری آزمون مانند کلمات و جملات آزمون، صورت ظاهری آزمون، قابلیت پذیرش و معقول بودن آن، آزمون به ۲۵ نفر از دانش‌آموزان دبیرستانی در دسترس داده شد تا علاوه بر اجرای آزمایشی آزمون، در پاسخنامه‌های مجزا، به صورت چهارگزینه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، کم و خیلی کم) نسبت به قابل فهم بودن و نیز ویژگی‌های ظاهری هفتاد پرسش اطمینان حاصل گردد.

ج) اعمال نظریات به دست آمده

آنچه از طریق پاسخنامه‌ها و اجرای آزمایشی آزمون به دست آمد، منجر به حذف سه پرسش از هفتاد پرسش و نیز اصلاح دو پرسش دشوارفهم شد.

1. Content Validity Ratio

2. Content Validity Index

د) اجرای اصلی آزمون

پژوهشگر با توجه به روش نمونه‌گیری پژوهش که به شیوه خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود، پس از انتخاب تصادفی دو دبیرستان دخترانه و دو دبیرستان پسرانه از هر ناحیه، هماهنگی لازم را درباره زمان مناسب برای اجرای آزمون انجام داد. در نهایت نیز پرسشنامه‌ها در سه کلاس در هر مدرسه (در جمع ۴۸ کلاس) توزیع شد. البته پیش از توزیع پرسشنامه، حدود پانزده دقیقه توضیحات لازم درباره انگیزه‌بخشی، نحوه تکمیل کردن پرسشنامه‌ها، دقت در پرکردن و همچنین اطمینان‌بخشی به آزمودنی‌ها درباره رازداری کامل داده می‌شد. زمان پاسخ به پرسشنامه‌ها به آزمودنی‌ها اعلام نمی‌شد تا کمبود وقت، موجب ارائه پاسخ‌های تصادفی نشود؛ اما پرکردن هر پرسشنامه حداکثر سی دقیقه به طول می‌انجامید. پرسشنامه‌های ناقص نیز از رده خارج شدند. برای اینکه اظهارنظرهای آزمودنی‌ها واقعی باشد و به منظور رازداری و ملاحظات اخلاقی پژوهش، ثبت نام و نام خانوادگی در پرسشنامه‌ها حذف شد و از آزمودنی خواسته شده بود که نام و نام خانوادگی خود را ننویسد. در نهایت از حدود ۷۵۰ پرسشنامه که بین آزمودنی‌ها توزیع شده، ۵۷۸ آزمودنی باقی ماند.

ه) انجام تحلیل‌های آماری با نرم‌افزار SPSS

براساس کلید آزمون، ضریب‌ها در SPSS تعریف شد. مستقیم و معکوس بودن پرسش‌ها و نحوه محاسبه آنها تعریف و داده‌های حاصل از اجرای آزمون، وارد شد. سپس تحلیل‌های آماری انجام، و به تک‌تک پرسش‌های آماری پاسخ داده شد.

و) اجرای آزمون تحلیل عاملی

تحلیل عاملی بر روی داده‌ها اجرا و با تغییراتی که حاصل شد، آزمون با تعداد پرسش‌های کمتر و عواملی با نام‌های دیگر به دست آمد. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها در این پژوهش در هر یک از بخش‌های توصیفی و استنباطی، به شرح ذیل است:

الف) در بخش توصیفی، برای تجزیه و تحلیل توصیفی داده‌ها: جداول فراوانی، شاخص‌های مرکزی، شاخص‌های پراکندگی، ضرایب همبستگی؛

ب) در بخش استنباطی از تحلیل عوامل و شاخص‌های مربوط به آن استفاده شد. برای بررسی روایی سازه و ساختار عاملی آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام از تحلیل عاملی اکتشافی با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و با چرخش پرومکس بر روی داده‌ها استفاده شده است. برای بررسی پایایی از آلفای کرونباخ استفاده شد.

۳. اطلاعات جمعیت‌شناختی گروه‌های نمونه آماری

در این پژوهش تعداد ۲۹۶ نفر دختر و ۲۸۰ نفر پسر بودند؛ یعنی ۵۱/۴ درصد پاسخ‌گویان را دانش‌آموزان دختر و ۴۸/۴ درصد نمونه را دانش‌آموزان پسر تشکیل داده‌اند. چهارده درصد نمونه در رشته انسانی، ۳۰/۱ درصد در رشته تجربی، ۳۰/۶ درصد در رشته ریاضی و ۲۵/۳ درصد در رشته‌های فنی و حرفه‌ای تحصیل می‌کردند. توزیع سنی تحصیلی پاسخ‌گویان در جدول ذیل می‌آید:

جدول ۱. توزیع فراوانی پاسخ‌گویان بر اساس سن

سن (سال)	فراوانی	درصد	درصد معتبر
۲۱	۱	۰/۲	۰/۲
۱۹	۱	۰/۲	۰/۲
۱۸	۱۶	۲/۸	۲/۹
۱۷	۱۲۴	۲۱/۵	۲۲/۵
۱۶	۲۵۳	۴۳/۸	۴۶/۰
۱۵	۱۵۴	۲۶/۶	۲۸/۰
۱۴	۱	۰/۲	۰/۲
بی‌پاسخ	۲۸	۴/۸	-
جمع	۵۷۸	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰

۴. یافته‌ها

در جدول شماره ۲، اطلاعات مربوط به میانگین و انحراف معیار نمره‌های هر یک از عوامل جهت‌گیری مذهبی نوجوان نشان داده شده است. بر اساس این اطلاعات، بالاترین میانگین مربوط به عقاید و کمترین آنها مربوط به اخلاق است.

جدول ۲. میانگین و انحراف معیار عوامل آزمون جهت‌گیری مذهبی

عنوان عامل	میانگین	انحراف معیار
عقاید	۶۲/۱	۷/۳۰
مناسک	۳۶/۵	۷/۵۶

اخلاق	۲۶/۲	۴/۴۳
پیامدها	۳۳/۷	۴/۲۰
جمع کل مقیاس	۱۵۹/۲	۱۸/۶۵

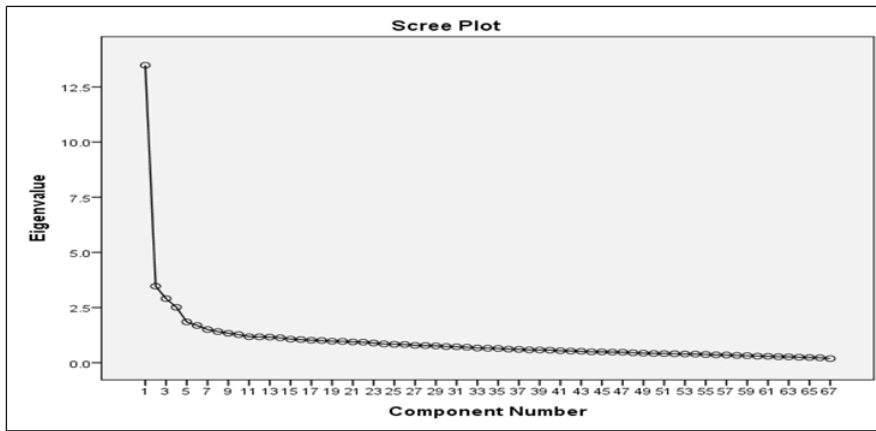
برای بررسی ساختار عاملی پرسشنامه در جامعه نوجوانان، ابتدا با مشورت صاحب‌نظران و سازنده پرسشنامه اصلی، سه پرسش که با جامعه نوجوانان تناسب نداشت از پرسشنامه حذف شد. پرسش‌های یادشده بدین قرارند: «آنچه برایم مهم است اینکه مایحتاج زندگی را از هر راه ممکن به دست آورم»؛ «برای رفع مشکلات اقتصادی گاهی ناچار می‌شوم از راه‌های غیرمجاز نیز استفاده کنم» و «حقوق شرعی اموال خود را به افراد مورد اعتماد پرداخت خواهم کرد». در مرحله بعد، نمرات تک‌تک پرسش‌ها برای رسیدن به ساختار عاملی مناسب در جامعه نوجوانان استفاده شد. به‌این‌ترتیب پیش از انجام تحلیل عاملی، همسانی درونی پرسش‌های باقی‌مانده محاسبه شد. ضریب آلفای کرونباخ کل پرسشنامه ۰/۹۲۸ به دست آمد. همبستگی تصحیح‌شده نمره هر سؤال با نمره کل پرسشنامه در دامنه ۰/۱۲۲ تا ۰/۶۴۴ قرار داشت. بر اساس نظر وود و کاردش^۱ (۲۰۰۲) لازم است پرسش‌هایی که همبستگی تصحیح‌شده آنها با نمره کل کمتر از ۰/۱ است، از روند تحلیل‌های بعدی حذف شوند. از آنجاکه دامنه همبستگی تصحیح‌شده پرسش‌ها با نمره کل بیشتر از ۰/۱ بود، همه پرسش‌ها برای تحلیل‌های بعدی در نظر گرفته شدند.

برای کشف ساختار عاملی پرسشنامه در جامعه نوجوانان از تحلیل عاملی اکتشافی به روش مؤلفه‌های اصلی و چرخش پروماکس استفاده شد. نتیجه آزمون کفایت نمونه‌برداری ($KMO = 0.894$) بیانگر تفاوت بین مقادیر همبستگی مشاهده‌شده با همبستگی‌های جزئی بوده است و نشان می‌دهد که داده‌ها برای انجام تحلیل عاملی مناسب هستند. همچنین نتیجه آزمون کرویت بارتلت ($= 0/000$) سطح معناداری، $98.03/583$ (خی دو) نشان می‌دهد ماتریس همبستگی، تفاوت معناداری با ماتریس همانی دارد و عاملی مناسب برای انجام تحلیل است.

تحلیل عاملی اولیه ۱۸ عامل با ارزش ویژه بزرگ‌تر از یک را که در مجموع شصت درصد واریانس کل پرسش‌ها را تبیین می‌کرد، نشان داد. بررسی مقادیر واریانس تبیین‌شده توسط عوامل و نمودار شیب‌دار کتل^۲ (نمودار شماره ۱) یک راه‌حل چهارعاملی را با ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از دو

1. Wood & Kardash
2. Cattell's Scree Plot

و تبیین قریب به ۳۴ درصدی واریانس پرسش‌ها توسط عوامل پیشنهاد کرد.

نمودار ۱. نمودار شیب‌دار کتل پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی نوجوانان

تحلیل عاملی به روش مؤلفه اصلی و با چرخش پرومکس بر روی پرسش‌ها با تعیین چهار عامل انجام شد. در این مرحله سیزده پرسش به علت بار عاملی کمتر از $0/3$ و یا به دلیل بار بیشتر از $0/3$ بر روی بیش از یک عامل حذف شدند و در نهایت ۵۳ پرسش باقی مانده بر روی چهار عامل با ارزش‌های ویژه $13/48$ ، $3/47$ ، $2/91$ و $2/51$ دارای بار بودند (جدول ۳). نخستین مقدار ویژه $3/9$ برابر دومین مقدار ویژه است. فاصله فراوان نخستین مقدار ویژه از دیگر مقادیر ویژه در نمودار شماره ۱ نیز کاملاً مشهود است. این امر نشان می‌دهد که این پرسشنامه دارای یک عامل غالب است و احتمالاً پرسش‌ها استقلال موضعی دارند. ماتریس عاملی این تحلیل پس از چرخش پرومکس در جدول شماره ۳ ارائه شده است. هر عامل بر اساس محتوای پرسش‌های تحت پوشش نام‌گذاری شد. عامل اول با هجده پرسش عقاید نام‌گذاری شد. این عامل نشان‌دهنده باورهای و اعتقادات دینی فرد به‌ویژه اصول دین است. عامل دوم نیز با چهارده پرسش مناسب نام‌گذاری شد. این عامل نیز نشانگر اعمال دینی مشخص همچون عبادت، نماز، شرکت در آیین‌های دینی خاص و روزه گرفتن است که انتظار می‌رود در هر دین به جا آورده شوند. عامل سوم با یازده پرسش در ارتباط است که پیامدها نام‌گذاری شد و به اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزمره می‌پردازد. ده پرسش با چهارمین عامل در ارتباط است که می‌توان این عامل را اخلاق نامید.

جدول شماره ۳. مقادیر ویژه عوامل به همراه واریانس تبیین شده هر عامل

مؤلفه	مقدار ویژه	درصد واریانس تبیین شده	درصد تجمعی واریانس تبیین شده
۱	۱۳/۴۸۲	۲۰/۲۲۳	۲۰/۲۲۳
۲	۳/۴۶۷	۵/۲۸۵	۲۵/۵۰۸
۳	۲/۹۰۶	۴/۴۴۷	۲۹/۹۵۵
۴	۲/۵۱۱	۳/۸۵۸	۳۳/۸۱۳

جدول شماره ۳، مقادیر ویژه جهت‌گیری مذهبی در جامعه نوجوان را نشان می‌دهد. بر اساس چهار عامل استخراج‌شده جمعاً ۳۳/۸۱۳ درصد واریانس جهت‌گیری مذهبی را تبیین می‌کند.

جدول شماره ۴. ماتریس ساختار عاملی پس از چرخش پروماکس به تفکیک عوامل چهارگانه

عوامل‌ها و میزان بار عاملی آنها				پرسش‌ها
۴ (اخلاق)	۳ (پیامدها)	۲ (مناسک)	۱ (عقاید)	
			۰/۷۹	در روز قیامت به اعمال و رفتار ما دقیقاً رسیدگی می‌شود و پاداش و کیفر آن مشخص می‌گردد
			۰/۷۴	به عقیده من این دنیای پر از ظلم و جور، روزی با ظهور مهدی = پر از عدل و داد خواهد شد
			۰/۶۸	گاهی تردید می‌کنم که پیامبر اسلام از طرف خدا برانگیخته شده باشد
			۰/۶۷	به عقیده من قرآن هم یکی از کتب آسمانی است و برتری ویژه‌ای نسبت به دیگر کتب آسمانی ندارد
			۰/۶۷	کسانی که کارهای نیک انجام می‌دهند، پاداش الهی آن برایشان محفوظ است
			۰/۶۴	نسبت به حیات پس از مرگ تردید دارم
			۰/۶۰	به خدای یگانه اعتقاد دارم و او را می‌پرستم
			۰/۵۸	دین اسلام کامل‌ترین برنامه‌ها را برای سعادت انسان ارائه کرده است
			۰/۵۱	دین موجب گسترش خرافات در ذهن انسان می‌شود

		۰/۵۰	سربلندی و عزتی که مورد تأیید خداوند نباشد، چندان ارزشمند نیست
		۰/۴۰	هرگاه به زیارت امام رضا <small>علیه السلام</small> می‌روم، احساس معنوی عمیقی در خود می‌یابم
		۰/۳۹	نظافت و پاکیزگی را کافی می‌دانم، هرچند مقید به آداب طهارت شرعی نباشد.
		۰/۳۹	در عصر حاضر پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> نمی‌تواند الگویی تمام عیار برای بشریت باشد
		۰/۳۸	در شب‌های قدر ماه رمضان مصمم هستم که بیدار بمانم و با خدای خود خلوت کنم
		۰/۳۳	مایلم هستم شناخت خود را از آفریدگار جهان بیشتر کنم
		۰/۳۲	به مشاغلی که از نظر اسلام حرام باشند، تمایلی ندارم، هرچند در آمدشان قابل توجه باشد
		۰/۳۲	در صورتی که مسافر یا مریض نباشم، در ماه رمضان روزه می‌گیرم
		۰/۳۱	برای رضای خدا حاضرم در راه او جان فشانی کنم
	۰/۷۸		برای اینکه آدم خوبی باشیم، حتماً لازم نیست فردی مذهبی باشیم
	۰/۷۳		معمولاً..... قرآن می‌خوانم
	۰/۷۱		در اوقات فراغت به مطالعه کتب مذهبی می‌پردازم
	۰/۶۶		لزومی ندارد همسر مورد انتخاب من حتماً مذهبی باشد
	۰/۶۵		لازم نیست در همه زمینه‌های زندگی مقید به دین و حدود شرعی باشیم
	۰/۶۱		معمولاً در مسجد یا نماز جماعت حاضر می‌شوم
	۰/۶۱		برخی اوقات از فیلم‌ها یا برنامه‌های مذهبی (رادیویی، تلویزیونی و رایانه‌ای) استفاده می‌کنم

		۰/۶۰	احساس می‌کنم در زندگی چیزهای مهم‌تر از مذهب هم وجود دارد
		۰/۵۹	من راه خوشبختی و سعادت را فقط در دین می‌جویم
		۰/۵۲	اگر امر به معروف و نهی از منکر را ترک کنیم، فساد همه جا را می‌گیرد
		۰/۴۰	همیشه راست‌گویی و درستکاری در کارها نتیجه‌بخش نیست
		۰/۳۷	در تقابل لذات دنیا و آخرت، سعادت اخروی را ترجیح می‌دهم
		۰/-۳۱	هنگامی که کاری را در مقابل دیگران متعهد می‌شوم، صرف‌نظر از میزان زحمت آن، پیوسته تعهد خود را حفظ می‌کنم
		۰/۳۱	همواره خود را در گروه مؤمنان به دین اسلام می‌دانم
	۰/۶۶		همواره گفتار ملائم همراه با ادب و فروتنی را در گفت‌وگو با پدر و مادرم رعایت کرده‌ام
	۰/۶۰		پدر و مادرم را همیشه مورد احترام و محبت قرار می‌دهم
	۰/۵۲		روز خود را با یاد خدا آغاز و با شکر و سپاس او به پایان می‌برم.
	۰/۴۹		آبادانی جهان و حفظ طبیعت را همواره وظیفه‌ای برای خود می‌دانم
	۰/۴۶		از اندیشیدن و نکته‌آموزی از جهان آفرینش هیچ‌گاه خسته نمی‌شوم
	۰/-۴۵		در برخورد با دیگران همیشه آنچه را برای خود نمی‌پسندم، به دیگران روا نمی‌دارم
	۰/۴۴		فکر می‌کنم برای رسیدن به مقاصد عالی، می‌توانم صبر و پایداری داشته باشم
	۰/۴۲		همواره نسبت به پایمال کردن حقوق دیگران و هر گونه آسیب به زیردستان حساس هستم
	۰/۴۱		خانواده را میدان تربیت و صحنه‌ای برای رسیدن به مقاصد عالی می‌دانم

۰/۳۳			هیچ‌گاه خود را مأیوس و رانده شده از درگاه الهی نمی‌یابم
۰/۳۰			به علی بن ابی طالب <small>علیه السلام</small> عشق می‌ورزم و سخنان او برایم راهنمای زندگی است
۰/۵۶			گاهی خود را در مقابل امیال و خواسته‌هایم ناتوان می‌بینم
۰/۵۴			معمولاً می‌کوشم به گونه‌ای نظر دیگران را نسبت به کارهای خود جلب کنم
۰/۵۲			گاهی مایلم بیش از آنچه حق من است، از چیزی سهم ببرم
۰/۵۱			گاهی از تمسخر یا تحقیر دیگران لذت برده‌ام
۰/۴۹			درباره رفتارهای مبهم دیگران دچار سوءظن می‌شوم
۰/۴۷			اغلب نمی‌توانم مانع بروز خشم و عصبانیت خود شوم
۰/۴۵			تمایلات جنسی گاهی مرا از حدود شرعی خارج کرده‌اند
۰/۳۵			هر کار خوبی در حق دیگران انجام می‌دهم، همواره در نظرم می‌ماند
۰/۳۵			خود را موظف به آبادانی و سازندگی نمی‌دانم؛ زیرا پرداختن به چنین اموری نوعی دنیاگرایی است
۰/۳۰			گاهی از آزار حیوانات لذت می‌برم

برای بررسی پایایی عامل‌های حاصل از تحلیل عاملی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. نتیجه حاصل در جدول شماره ۵ ارائه شده است.

جدول ۵: مقدار پایایی مؤلفه‌های پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی نسخه نوجوانان

عنوان عامل	تعداد پرسش‌ها	آلفای کرونباخ
عقاید	۱۸	۰/۸۳
مناسک	۱۴	۰/۸۵
پیامدها	۱۱	۰/۷۶
اخلاق	۱۰	۰/۶۷
کل پرسشنامه	۵۳	۰/۹۱

همان‌طور که در جدول فوق آمده است، آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه ۰/۹۱ است که مقدار مطلوبی برای پرسشنامه به شمار می‌آید. برای زیرمقیاس‌ها نیز مقدار آلفای کرونباخ بین ۰/۶۷ تا ۰/۸۵ در تغییر است که طیف نسبتاً مطلوب تا مطلوب را شامل می‌شود. به منظور بررسی روایی هم‌زمان این پرسشنامه، همبستگی آن با پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی از ضریب همبستگی پیرسون محاسبه شده است. به عبارت دیگر همبستگی نمره کل پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی با نمره کل پرسشنامه سبک زندگی اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است؛ زیرا بسیاری از تحقیقات انجام‌شده نشان داده‌اند که بین جهت‌گیری مذهبی و سبک زندگی افراد همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. نتایج این بررسی در جدول شماره ۶ آمده است.

جدول شماره ۶. همبستگی بین نمره کل پرسشنامه نهایی سبک زندگی با نمره کل پرسشنامه جهت‌گیری مذهبی

جهت‌گیری نمره کل مذهبی پرسشنامه		نمره کل سبک زندگی	
	۱	ضریب همبستگی پیرسون	نمره کل برای پرسشنامه سبک زندگی
	۰/۰۰۰	سطح معناداری	
	۵۷۸	تعداد نمونه	
۱	۰/۷۰۵**	ضریب همبستگی پیرسون	جهت‌گیری نمره کل مذهبی پرسشنامه
	۰/۰۰۰	سطح معناداری	
۵۷۸	۵۷۸	تعداد نمونه	

همان‌طور که از جدول پیداست، میزان همبستگی بین دو آزمون، ۰/۷۰۵ است. این مقدار همبستگی نشان‌دهنده روایی هم‌زمان نسبتاً مطلوب بین دو ابزار اندازه‌گیری است.

۵. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی، تعیین ساختار عاملی و اعتباریابی آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام در نوجوانان انجام شد. بر پایه یافته‌های به‌دست‌آمده، آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام - نسخه نوجوانان (ROTI-AV)^۱

1. Religious orientation test based on Islam - Adolescent Version

که در این پژوهش بررسی شده، ابزاری قابل اعتماد و متناسب با فرهنگ کشور اسلامی برای بررسی، ارزیابی و سنجش جهت‌گیری مذهبی، در نوجوانان است.

آلفای کرونباخ که نشانگری از پایایی آزمون است، ۰/۹۱ بود که مقدار بسیار مطلوبی برای پرسشنامه به شمار می‌آید. نتایج تحلیل عاملی به روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی نشان داد که آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام - نسخه نوجوانان (ROTI-AV) ابزاری چندبعدی و دارای چهار عامل است که عوامل آن به ترتیب درصد واریانس ارزش ویژه در تبیین سبک زندگی، عبارت‌اند از: ۱. عقاید، ۲. مناسک، ۳. پیامدها و ۴. اخلاق. بنابراین با توجه به عواملی که پس از تحلیل عاملی به دست آمده، چهارده پرسش به علت بار عاملی کمتر از ۰/۳ و یا به دلیل بار بیشتر از ۰/۳ بر روی بیش از یک عامل حذف شدند. همچنین در مرحله پیش از اجرا سه پرسش به دلیل عدم تناسب با سن نوجوان، با مشورت کارشناسان حذف شدند. در نتیجه تعداد پرسش‌های پرسشنامه از هفتاد پرسش به ۵۳ پرسش به عنوان نتیجه نهایی کاهش یافتند (سه پرسش پیش از اجرا، و چهارده پرسش پس از تحلیل عاملی حذف شدند).

نتایج پژوهش حاضر درباره چندبعدی بودن جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام، با یافته‌های پژوهش‌های مختلف همخوانی دارند و حاکی از آن بوده‌اند که جهت‌گیری مذهبی سازه‌ای چندبعدی است که در آن باورها، مناسک، اعمال (پیامدها) و اخلاق از ابعاد اصلی آن به شمار می‌روند (سراج‌زاده، ۱۳۷۵؛ خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۷۸؛ طالبان، ۱۳۷۸؛ نیکخواه، ۱۳۸۰؛ شجاعی‌زند، ۱۳۸۵؛ خدایاری‌فرد و همکاران، ۱۳۸۸؛ محبوبی، ۱۳۹۴؛ بیکرو همکاران، ۲۰۰۵؛ ساهین و فرانسیس، ۲۰۰۲؛ ابوریا، ۲۰۰۶؛ سیرین و همکاران، ۲۰۰۸).

نتایج پژوهش همچنین نشان داد که بین مؤلفه‌های جهت‌گیری مذهبی و مؤلفه‌های سبک زندگی همبستگی مثبت معناداری وجود دارد. این یافته را می‌توان چنین تبیین کرد که جهت‌گیری مذهبی و سبک زندگی تعاملی دوسویه دارند؛ همان‌طور که سبک زندگی می‌تواند موجب افزایش پایبندی به اخلاق و مناسک دینی شود که دو مؤلفه اساسی در جهت‌گیری مذهبی افراد به شمار می‌آیند (بنسون و دیگران، ۱۹۸۹؛ لیچفلید، تامس و لی، ۱۹۹۷ به نقل از اسپلیکا، هود، هونسبرگر و گرساچ، ۲۰۰۳، ص ۱۷۱)، جهت‌گیری مذهبی افراد نیز با توجه به جایگاه و اهمیت مذهب در زندگی انسان (به‌ویژه فراگیر بودن دین مبین اسلام در همه ابعاد زندگی)، نقش مذهب در رفتار، نگرش، باورها و به طور کلی سبک زندگی فرد انکارناپذیر است. به همین سبب و به دلیل آنکه دین خود ابعاد متعددی دارد (هیل و هود، ۱۹۹۹؛ ولف، ۱۹۹۱؛ به نقل از آذربایجانی، ۱۳۹۵) و بر

حوزه‌های مختلف زندگی افراد اثر می‌گذارد، می‌تواند یکی از مهم‌ترین منابع شکل‌گیری سبک زندگی به شمار آید.

از محدودیت‌های پژوهش حاضر می‌توان به طولانی بودن پرسشنامه‌های اجراشده، و قلم و کاغذی بودن آن که در میزان فهم صحیح و برداشت درست آزمودنی از پرسش‌ها تأثیرگذار است، اشاره کرد. کمبود زمان برای اجرا در کلاس‌ها از محدودیت‌های دیگر این پژوهش بود. در پایان، سنجش جهت‌گیری مذهبی بر اساس مراحل رشدی، یعنی جهت‌گیری مذهبی ویژه کودکان، نوجوانان و بزرگسالان و همچنین به تفکیک جنسیت از پیشنهاد‌های مهم این پژوهش به شمار می‌آید.

آزمون جهت‌گیری مذهبی نوجوانان (۵۳ پرسشی) مزیت‌های درخور توجهی مانند کوتاه بودن آزمون و تناسب با تجربیات نوجوان دارد که توصیه می‌شود محققان در پژوهش‌های بعدی مربوط به نوجوانان از آن بهره‌گیرند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. اسپلیکا، برنارد و همکاران (۱۳۹۰). روان‌شناسی دین بر اساس رویکرد تجربی. ترجمه محمد دهقانی. تهران: نشر رشد.
۳. اکبری، جابر، و پارسا، کیارش (۱۳۷۹). بررسی طرز تلقی و نگرش جوانان نسبت به دین گزارش مرحله اول. شیراز: گروه پژوهشی علوم رفتاری معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی استان فارس، ارشاد اسلامی فارس.
۴. آذربایجانی، مسعود (۱۳۹۳). تهیه و ساخت آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. آذربایجانی، مسعود، و موسوی اصل، سیدمهدی (۱۳۹۵). درآمدی بر روان‌شناسی دین. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۶. آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۰). آزمون جهت‌گیری مذهبی با تکیه بر اسلام. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
۷. آریسن، خدیجه (۱۳۷۸). بررسی رابطه دین‌داری و روان‌درستی ایرانیان مقیم کانادا. پایان‌نامه برای دریافت دکتری روان‌شناسی عمومی، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۸. باقری، خسرو، و همکاران (۱۳۷۸). ساخت و اعتباریابی مقیاس عمل‌سنجی بر اساس دیدگاه اسلامی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۹. بهرامی احسان. هادی (۱۳۸۰). «بررسی مقدماتی میزان اعتبار و قابلیت اعتماد مقیاس جهت‌گیری مذهبی». روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران. ۶ (۱): ۶۷-۹۰.
۱۰. جان بزرگی، مسعود (۱۳۷۸). بررسی اثربخشی روان‌درمانگری کوتاه‌مدت آموزش خودمهارگری با و بدون جهت‌گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطراب و تپیدگی. پایان‌نامه دکتری روان‌شناسی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
۱۱. خداپناهی، محمدکریم و خوانین‌زاده سریزدی، مرجان (۱۳۷۹). «بررسی نقش ساخت شخصیت در جهت‌گیری مذهبی دانشجویان». روان‌شناسی. ۱۴: ۱۸۵-۲۰۴.
۱۲. خدایاری‌فرد، محمد و همکاران (۱۳۸۸). «آماده‌سازی مقیاس دین‌داری و ارزیابی سطوح دین‌داری اقشار مختلف جامعه ایران (مراکز استان‌ها)». تهران: مؤسسه روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
۱۳. خدایاری‌فرد، محمد و همکاران (۱۳۷۸). تهیه مقیاس اندازه‌گیری اعتقادات و نگرش مذهبی دانشجویان. گزارش نهایی طرح پژوهش. تهران: دانشگاه صنعتی شریف.
۱۴. خدایاری‌فرد، محمد و همکاران (۱۳۸۲). «ساخت و هنجاریابی مقیاس دین‌داری در جامعه دانشجویان کشور». همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۱۵. رجب‌زاده، احمد (۱۳۷۹). دانشگاه، دین و سیاست. سنجش گرایش‌های فکری و فرهنگی دانشجویان. تهران: مؤسسه‌ی برنامه‌ریزی آموزش عالی.
۱۶. سراج‌زاده، حسین (۱۳۷۷). «نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های

- آن برای نظریه سکولار». نمایه پژوهش. ۸: ۱۰۵-۱۱۸.
۱۷. شجاعی زند، علیرضا و دیگران (۱۳۸۵). «بررسی وضعیت دین‌داری دانشجویان». فصلنامه مطالعات ملی. ۲۶: ۵۵-۸۰.
۱۸. شریفی، طیبه (۱۳۸۱). بررسی رابطه نگرش دینی با سلامت عمومی، افسردگی، اضطراب، پرخاشگری و شکیبایی در دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی. اهواز: دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۱۹. طالبان، محمدرضا (۱۳۷۸). دین‌داری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز. تهران: وزارت آموزش و پرورش.
۲۰. طالبان، محمدرضا (۱۳۷۹). دین‌داری و بزهکاری در میان جوانان دانش‌آموز. تهران: وزارت آموزش و پرورش.
۲۱. طهماسبی‌پور، نجف، و کمانگیری، مرتضی (۱۳۷۵). بررسی ارتباط نگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و سلامت روانی گروهی از بیماران بیمارستان‌های شهدای هفتم تیر. گزارش نهایی طرح پژوهشی. تهران: مجتمع آموزشی، پژوهشی و درمانی رسول اکرم علیه‌السلام.
۲۲. علوان‌آبادی، سیداحمد (۱۳۵۲). مقایسه‌ای در طرز فکر مذهبی کلاس سوم دبیرستان‌های اسلامی و غیراسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی. تهران: دانشگاه تهران، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۲۳. کاویانی، محمد (۱۳۸۸). طرح نظریه سبک زندگی بر اساس دیدگاه اسلام و ساخت آزمون سبک زندگی اسلامی بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن. پایان‌نامه دکتری. اصفهان: دانشگاه اصفهان، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
۲۴. کاویانی، محمد (۱۳۹۲). سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن. قم: نشر پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. چاپ سوم.
۲۵. گلریز، گلشن (۱۳۵۳). پژوهشی برای تهیه مقیاس نگرش مذهبی و بررسی رابطه بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی. پایان‌نامه کارشناسی روان‌شناسی، تهران: دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۲۶. گلزاری، محمود (۱۳۷۸). تهیه ابزارهایی جهت سنجش عمل به باورهای دینی و انواع حیا و بررسی رابطه دین‌داری و حیا با ویژگی‌های شخصیتی و سلامت روان. گزارش نهایی طرح پژوهشی. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
۲۷. لسلی جی، دانستن (۱۳۸۹). آیین پروتستان. ترجمه عبدالرحیم سلیمانی اردستانی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله.
۲۸. محبوبی، رضا (۱۳۹۴). «ساخت مقیاس (بومی) برای سنجش دین‌داری». مدیریت در دانشگاه اسلامی. ۴ (۱). ۱۱۷-۱۳۴.
۲۹. معتقد لاریجانی، محمد (۱۳۸۱). ساخت آزمون باور دینی و هنجاریابی آن برای دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان‌های شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌سنجی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
۳۰. نیکخواه، هدایت‌الله (۱۳۸۰). سنجش دین‌داری جوانان و عوامل مؤثر بر آن

- (دانش‌آموزان سال سوم و پیش‌دانشگاهی شیراز). پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگری اجتماعی. تهران: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
۳۱. هومن، حیدرعلی (۱۳۹۵). شناخت روش علمی در علوم رفتاری. تهران: نشر پارسا.
32. Abu Raiya, Hisham. (2008). Psychological Measures of Islamic religiosity. *College of Bowling Green State University in partial fulfillment of the requirements of the degree of DOCTOR OF PHILOSOPHY*.
33. Adamson, G., Shevlin, M., Lloyd, N. S. V., & Lewis, C. A. (2000). An integrated approach for assessing reliability and validity: An application of structural equation modeling to the measurement of religiosity. *Personality and Individual Differences*, 29, 971-979.
34. Allen, R.O. & Spilka, B. (1967). Committed and consensual religion: A specification of religion-prejudice relationships. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6, 191-206.
35. Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
36. Allport, G., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 423-443.
37. Batson, C. D., & Schoenrade, P. (1991a). Measuring religion as quest: 1. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 416-429.
38. Batson, C. D., & Schoenrade, P. (1991b). Measuring religion as quest: 2. Reliability concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 430-447.
39. Emyr Williams. (2010). "The internal consistency reliability of the New Indices of Religious Orientation (NIRO) among cathedral worshippers in the United Kingdom. *Mental Health, Religion and Culture* 13 829-32.
40. Frankle, V.E (1975). *The Unconscious God: psychotherapy and Theology*. New York.
41. Glock, C, & Stark, R. (1965). *Religion and society in Tension*. Chicago: Rand McNally.
42. Gorsuch, R. L., & Venable, G. D. (1983). Development of an "Age universal" IE scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2), 181-187.
43. Gorsuch, R. L., & Venable, G. D. (1983). Development of an "Age universal" IE scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2), 181-187.
44. Hoge, D.R. (1972) A Validated Intrinsic Religious Motivation Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 11, 369-376.
45. <https://www.amar.org.ir>
46. Jackson C. J., Francis L. J. (2004) Are interactions in Gray's Reinforcement Sensitivity Theory proximal or distal in the prediction of religiosity: a test of the joint subsystems hypothesis. *Journal of Personality and Individual Differences* 36, 1197-1209.
47. Jones, J. W. (1996). *Religion and Psychology in Transition*, Yale University Press.
48. Leslie J. Francis, Bruce G. Fawcett, Mandy Robbins and Dale Stairs. (2016). The New Indices of Religious Orientation Revised (NIROR): A Study among Canadian Adolescents Attending a Baptist Youth Mission and Service Event.

- Religions*. 7, 56; doi:10.3390/rel7050056.
49. Levin, J.S. (1994) *Religion in aging and health: theoretical foundations and methodological frontiers*: ASAGE. Pub. Inc.
50. Mokabee. ST, Monson. JQ & Grant. (2001). Measuring Religious Commitment Among Catholics and Protestants: A New Approach, *Journal for the Scientific Study of Religion* 40 (4), 675-690.
51. Propst, L. R. (1988). *Psychotherapy within a religious framework: Spirituality in the emotional healing process*. New York: Human Sciences Press.
52. Ryan, R. M., Rigby, S., & King, K. (1993). Two types of religious internalization and their relations to religious orientations and mental health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 586-596.
53. Sahin, A. & Francis, L. J. (2002). Assessing attitude toward Islam among Muslim adolescents: The psychometric properties of the Sahin-Francis scale. *Muslim Education Quarterly*, 19 (4), 35-47.
54. Sciarra D. T., Gushue G. T. (2003). Race and religion: White racial identity and religious orientation. *Journal of Counseling & Development*, 81, 473-482.
55. Wood, P., & Kardash, C. (2002). Critical elements in the design and analysis of studies of epistemology. In B. K. Hofer & P. R. Pintrich (Eds.), *Personalepistemology: The psychology of beliefs about knowledge* (p. 231-261). Mahwah, NJ: Erlbaum.
56. Wulf, D. M. (1999). *Psychology of Religion*. New York: John Wiley.